

FRED KARLSSON

Sija-allomorfit *-dän* ja *-dät*¹

(*Virittäjä* 113, 2009, 226-231)

ONGELMA

Käsittelen persoonapronominien monikon genetiivi- ja akkusatiivimuotojen morfologista tulkintaa. Kyseessä ovat siis sananmuodot *meidän, teidän, heidän; meidät, teidät, heidät*, jatkossa yhteisnimeltään DNT-muodot.

Viimeistellessäni kirjani *Suomen peruskielioppi* neljättä painosta (F. Karlsson 2009b) havaitsin, että olin kuvannut DNT-muodot, erityisesti akkusatiivit epäsystemaattisesti kirjan kaikissa aiemmissa painoksissa ja muilla kielilläkin ilmestyneissä versioissa (esim. F. Karlsson 1978, 1983a, 2008). Akkusatiivia koskevassa luvussa olen väittänyt päätteeksi *-t:tä* ja segmentoinut *meidä/t*. Pers.pronomineita koskevassa luvussa olen kuitenkin ilman perusteluja segmentoinut toisin: *me/i/dät*. Tästä seuraa tietenkin, että pääte olisi *-dät* eikä *-t*.

Mon. genetiiviä koskevassa luvussa pers.pronomineiden päätteistä ei sanota mitään. Pers.pronomineita koskevassa luvussa taas segmentoidaan ilman kommentointia *me/i/dän*. Tästä seuraa, että mon. genetiivillä olisi allomorfi *-dän*, jota ei genetiiviluvussa mainita: kuvaus on epäeksplisiittinen.²

Kaikissa muissakin konsultoimissani kieliopeissa DNT-muodot on kuvattu epätarkasti.

Esitän ensin lyhyen katsauksen DNT-muotojen kuvauksen historiaan. Päätösluvussa

¹ Kiitän Kaisa Häkkistä, Pentti Leinoa ja Maria Vilkunaa arvokkaista kommentteista.

² Tämän olen kuitenkin selväsanaisesti todennut muualla: F. Karlsson (1974: 63, 123; 1983b: 286).

perustelen, miksi paras morfologinen tulkinta on *me/i/dän*, *me/i/dät*. Mon. genetiivin ennestäänkin runsaaseen allomorfiin valikoimaan on siis tunnistettava vielä allomorfi *-dän*, ja akkusatiivin kuvaukseen allomorfi *-dät*.

KUVAUSHISTORIA

Otan huomioon vain ne kuvaukset, jotka DNT-muotojen osalta lisäävät jotain uutta aiempiin kuvauksiin verrattuina. (G. Karlsson (1966) on luonut katsauksen akkusatiivin asemaan suomen kieliopin kuvauksessa. Genetiivistä ks. Häkkinen (1994: 194-197).)

Kirjallisuuden konsultointi paljastaa, että DNT-muodot on tulkittu neljällä eri tavalla, joista jatkossa käytän nimityksiä a, b, c, d. Havainnollistan nämä (1a,b,c,d) yksinkertaisin segmentointiesimerkein.

- (1) a. Todetaan muodon olemassaolo ilman analyysia: *meidät*.
- b. Pääteenä viimeinen segmentti, *dä* kuulu vartaloon: *meidät*.
- c. Pääteenä viimeinen segmentti, *dä* vartalon ja pääteen välissä: *mei”dät*.
- d. Pääteenä viimeiset kolme segmenttiä: *mei/dät*.

Tulkinnat a-d muodostavat paranevan progression; a ei yritäkään morfologista ratkaisua ja on kauimpana parhaasta ratkaisusta d. Ratkaisu b on agnostista a:ta parempi yrittäessään tulkintaa, mutta sijoittaessaan aineksen *dä* vartaloon se on huonompi kuin c, joka irrottaa tämän aineksen vartalosta. Toisaalta c on huonompi kuin d, koska aineksen *dä* tulkinta jää puolitiehen, vartalon ja pääteen väliin. Kuten lopussa osoitan, *dä* kuuluu päätteeseen.

Formalisoin eri kirjoittajien tulkinnat parina genetiivi + akkusatiivi, lyhennettynä [G, A], missä kumpaakin termiä G, A seuraa kirjain edellä määritellystä joukosta (1a-d) sen mukaan, mikä ratkaisu kunkin sijalla kohdalla on voimassa, esim. [Gb, Ab], jos ao. kirjoittajan esimerkit on segmentoitu *meidä/n*, *meidä/t*. Jos jompaakumpaa muotoa G tai A ei ole käsitelty ollenkaan, ao. merkintä jää pois, esim. [Ga] tarkoittaa että genetiivi *meidän* on mainittu tulkitsemattomana, akkusatiiveja ei ole mainittu. Jos tulkinta on ollut niin eksplisiittinen, että pääte (esim. *-t*) ilmoitetaan selvin sanoin tekstissä eikä pelkästään esimerkkien segmentoinnissa, liitän plus-merkin perään. Näin ollen [Gd+, Ab] tarkoittaa että genetiivi *-dän* on segmentoitu ja vielä päätteenä erikseen mainittu, kun taas akk. *-t* on vain segmentoitu. Joskus samalla kirjoittajalla voi (ristiriitaisesti) olla samasta sijasta kaksi eri ratkaisua; tällaiset variantit osoitetaan aaltoviivalla '~', esim. [Gb ~ Gd, Ab], jos samanaikaisesti käytetään esimerkkejä *meidä/n*, *me/i/dän*, *meidä/t*.

Johdannossa mainittujen omien kielioppieni kuvaukset ovat [Gd, Ab+ ~ Ad]. Optimaalisen kuvauksen muoto olisi [Gd+, Ad+]. Nyt seuraa katsaus muotojen kuvauksen kehitykseen.

Genetiivit totesi jo Petraeus (1649: 23-24), *meidhän*, *teidhän*, *heidhän*; [Ga]. Akkusatiivit rekisteröi ensimmäisenä Strahlmann (1816: 62)³ gen.muotojen variantteina; [Ga, Aa].

Petraeus ja Strahlmann noudattavat sana/paradigma-mallia eivätkä siksi ota kantaa päätteiden segmentointiin.

Ensimmäisenä *dän*-päätteen tunnisti jo Vikström (1832: 40):

³ Tätä kirjoittaessani tein mielenkiintoisen havainnon: Google-yhtiön keskustelua herättänyt digitointiprojekti on jo niin pitkällä, että Strahlmann (1816) löytyy verkosta.

(2) ”Af pronom. Me Te Het äro dock Genit. ändelser t. ex. Jumala loi *meidän* niin kuin *teidän* : Gud skapte oss likasom eder.”

Akkusatiiveja Vikström ei mainitse; [Gd+]. Renvall (1840: 76) kirjaa genetiivit huomauttaen, että ne melkein kaikissa murteissa äännetään *meijän*, joskus *meijäh* tai *meijät*.
Akkusatiiveja ei mainita; [Ga].

Collanin (1847: 74-75) pers.pronominien kuvaus sisältää uusia yksityiskohtia:

(3) ”Öfriga kasus [kuin nominatiivi] bildas regelrätt från stammar *me, te, he*, dock att Genit. icke heter *meiden, teiden, heiden*, utan *meidän* o.s.v.” Esim. ”*meidän teidän heidän, meitä teitä heitä, meinä, teinä, heinä*”.

Collan pitää *dän*-genetiivejä produktiivisina (”regelrätt”) ja mon. *den*-genetiivien munnoksina. Esimerkit kuten *meidän* eivät tarkasti ottaen segmentoi monikon tunnusta sijasta irralleen, mutta s. 49 käy ilmi, että hän pitää mon. *-i*:tä itsenäisenä. Collan mainitsee muodot *meiät, teiät, heiät* savolaisten käyttäminä genetiivien muunnoksina; [Gd+, Aa].

Koskinen (1860: 8) esittää uuden tulkinnan genetiiveistä, että ne niin synkronisesti kuin diakronisesti (”till form och ursprung”) pohjautuisivat yksikkövirtaloon tyyppiä *meitä* ja olisivatkin yks. genetiivejä: *meidä/n*. Tämä teoria on mahdoton niin semanttisesti kuin morfologisesti. Väitettyssä yksikkövirtalossa *meitä* on produktiivinen *i*-monikko (vrt. (4) alempana), toisaalta muiden monikkomuotojen pitäisi olla **meidä/ssä* ’meissä’ jne., jos Koskinen olisi oikeassa; [Gb+, Aa].

Jahnssonin (1871: 15) lauseopissa mainitaan muistutuksessa akkusatiivit ja todetaan ensimmäisen kerran niiden koko syntaktinen distribuutio; morfologisesti kuitenkin vain [Ga, Aa]. Setälän lauseopin painokset alkaen (1880: 2) ovat samalla kannalla; [Ga, Aa].

Genetz (1882: 41) on ensimmäisenä nostanut *t*-akkusatiivit varianttien tai muistutusten tasolta kieliopin pääkohtien joukkoon. Hän toteaa monikkovartaloiksi tapaukset *mei*, *tei*, *hei*, mikä implikoi, että päätte olisi *-dät*. Toisaalta hän (myös ensimmäisenä) postuloi päätteainekseksi pelkän *-t:n*, jolloin *dä*-aineksen lopullinen status jää auki. Kuvaus on ristiriitainen; [Ga, Ab+ ~ Ad].

Myös Härmäläinen (1883: 59) on oikeilla jäljillä todetessaan, että DNT-muotojen taivutusvartalot ovat *me*, *te*, *he*, mutta hänkin jättää akkusatiivien kuvaukseensa aukon toteamalla, että päätte on *-t*; [Ga, Ab+ ~ Ad].

Setälällä (1898: 47, 71, 72) on *Suomen kieliopissaan* akkusatiivien tulkinnassa sama ristiriita kuin Genetzillä: päätteeksi todetaan *-t*, esim. *meidä/t*, mutta segmentoidaan myös *me/i/dät*. Genetiivin kohdalla Setälä puhuu päätteestä *-dän* ”muuten tavallisen *-den* päätteen asemesta”, liittyen Vikströmiin ja Collaniin; [Gd+, Ab+ ~ Ad]. Kirjan 17. painos (Setälä – Sadeniemi 1966) on täsmälleen samalla kannalla.

Muutamia lisäesimerkkejä: Saxén (1912: 33) [Gd, Aa]; Kettunen (1936: 125) [Ga, Ab+]; Ollinen (1940: 36) [Gd, Aa]; Englund (1942: 38) [Ga ~ Gd, Ab+ ~ Ad]; Penttilä (1963: 159, 199) [Ga ~ Gb, Ab+]; G. Karlsson (1978: 113) [Gb ~ Gd, Ab+]; Ikola (1986: 26, 27, 142) [Ga, Aa].

Hakulisen et al. (2004: 128) *Iso suomen kielioppi* (ISK) postuloi *t*-päätteisen akkusatiivimuodon, johon “sisältyy *dä*-aines” (tapaus (1c)). Sija-asetelmassa *dä* on kuitenkin viety vartaloon: “*meidä-n, teidä-n, heidä-n, meidä-t, teidä-t, heidä-t*”. Sama toistuu yleisasetelmassa (2004: 108). Sijapäätteen yksisegmenttinen tulkinta on siis ulotettu mon. genetiiveihin saakka;⁴ [Gc+ ~ Gb, Ac+].

DNT-muotojen kuvauksen historia on kahtalainen. Toisaalta fennistiikassa pitkään vallinneen sana/paradigma-perinteen mukaan muotojen sisäiseen rakenteeseen ja päätteiden segmentointiin ei ole otettu kantaa; [Ga, Aa]. Kun toisaalta kuvaukseen on ryhdytty, tulokset ovat usein ristiriitaisia ja edelleen vakiintumattomia.

RATKAISU

Vartaloiden *mei-*, *tei-*, *hei-* tulkinta on kiistaton. Loppu-*i* on produktiivinen monikon tunnus, minkä osoittavat rakenteeltaan ja merkitykseltään täysin läpinäkyvät sijamuodot (4).

(4) *me/i/ssä, me/i/stä, me/i/hin, me/i/llä, me/i/ltä, me/i/lle, me/i/nä, me/i/ksi*

Mon. *-i:tä* seuraa morfeeminraja, koska inessiivin, elatiivin jne. päätteet esiintyvät samanmuotoisina ja *-*merkityksisinä myös lukemattomissa muissa sanoissa. Tämä vihjaa vahvasti, että myös tapauksissa *meidän, meidät* mon. *-i:tä* seuraisi sijapäätte. Tämä distribuutioargumentti ei silti vielä riitä, koska *-dän, -dät* ovat uniikkeja – ne eivät esiinny muissa sanoissa.

⁴ Tästä seuraa, että yksi mon. gen. allomorfeista olisi *-n*, jota ei ole ISK:n mon. gen. sija-asetelmassa (ibid.: 110).

Tarvitaan lisäargumentteja. Sananmuotoja (4) ja kaikkia muita nominaalisia sananmuotoja koskee morfotaktinen sääntö (5):

(5) Monikon *i*:tä seuraa materiaallinen sijapäätte.

Sellaiset ”sanat” kuin **me/i* (*me* + mon. *-i*), **me/i/nne* (*me* + mon. + mon. 2. p. poss. suff.), **me/i/kin* (*me* + mon. + liitepart.) todistavat, että materiaallisen sijapäätteen puuttuminen *me/i*-vartalon perästä aiheuttaa epämuodon.

Tämän valossa *-dän* ja *-dät* täytyy luokitella sijapäätteiksi; *-dän:n* kohdalla tämä ei ole uutta (Vikström 1832!), mutta *-dät* on nyt ensimmäisen kerran selväsanaisesti ehdolla allomorfin statusta varten. Tällöin *me/i/dän*, *me/i/dät* täydentävät *me*-pronominin monikkomuotojen sarjaa⁵ (4) ja ovat samalla säännön (5) mukaisia. Kuvaus tulee harmonisemmaksi:
—
ainutkertaisia poikkeuksia häviää, osajärjestelmien aukkoja täyttyy, todettuja yleistyksiä ei rikota.

Ajatus postuloida erillinen *dä*-aines on kahdesta syystä huono. Se tuo kuvaukseen mystisen elementin vailla morfologista identiteettiä, ja se sotii muuten poikkeuksetonta yleistystä (5) vastaan, joka pitäisi nyt esittää mutkikkaampana (6):

(6) Mon. *-i*:tä seuraa materiaallinen sijapäätte, paitsi pers.pron. mon. genetiivissä ja akkusatiivissa, missä *-i:n* ja päätteen välissä on *dä*-aines.

⁵ *dän*-muotojen kuulumisesta samaan produktiiviseen sarjaan kuin useimmat muut sijat huomauttaa jo Collan (1847: 75).

Tietenkin allomorfien *-dän* ja *-dät* oletaminen sekin mutkistaa kuvausta, koska akk. ja mon. gen. allomorfien inventaarit kasvavat kumpikin yhdellä. Mon. genetiivillä on silti jo ennestään kirjava päätevalikoima, joista *-den* muistuttaa nyt henkiin herätettyä, jo Vikströmin (1832) tunnistamaa allomorfia *-dän*. Kukaan ei liene ehdottanut, että *-den* sisältäisi ”*de*-aineksen”.

dät-allomorfin myötä akkusatiivin kuvaus tarkentuu muotoon (7):

- (7) Persoonapronominien ja pronominin *kuka* akkusatiivin päätte on yksikössä *-t*, monikossa *-dät*. (F. Karlsson (2009a:***, 2009b: 146-147).

(7) ei riko morfotaksia eikä introdusoi epäsymmetrioita, koska on sijoja, joiden mon. päätteet ovat erilaisia kuin yks. päätteet, eritoten genetiivi. Gen. ja akk. allomorfien paradigmat hahmottuvat tältä osin samankaltaisiksi:

(8)		yksikkö	monikko
	genetiivi	<i>-n</i>	<i>-den, -dän</i>
	akkusatiivi	<i>-t</i>	<i>-dät</i>

Empiirinen lisäargumentti *dän-*, *dät*-allomorfien reaalisuudesta on pronominin *kuka* substandardit muodot *keidän*, *keidät*, joita en ole huomannut mainittavan kirjallisuudessa.

Haku internetistä helmikuussa 2009 toi useita kymmeniä osumia:

- (9) a. Kutsu koskee vain heitä, *keidän* nimet ovat kortissa.

b. *Keidät* oikein lasket historioitsijoiden joukkoon kuuluvaksi?

Tässä *-dän*, *-dät* ovat DNT-muotojen analogista perua ja siirtyneet uuteen paradigmaan nimenomaan kokonaisuuksina, koska *kuka*-pronominin taivutuksesta ei tarjoudu *dä*-aineksia malliksi. (7) **ennustaa** *dät*-muodon olemassaolon, koska *kenet* jo on olemassa yks. akkusatiivina. *Keidät* täyttää siis systeemin aukon.

Sanotulla on diakroninen ulottuvuus, akkusatiivissa seuraavasti. Ojansuun (1922: 116) mukaan mon. *-t* tarttui kantasuomalaisen ajan jälkeen DNT-sanoihin antaen *meidä/t* ym. Yks. akkusatiivit syntyivät myöhemmin analogisesti: *minu/t*. Ojansuun rekonstruoimat muodot **meidä/t* ovat nykysuomessa **restrukturoituneet** muotoon *mei/dät*, laukaisevana voimana kielen muutoksen teoriasta ja käytännöstä ylen tuttu pyrkimys vartalon mahdollisimman suureen yhdenmukaisuuteen (”yksi merkitys – yksi muoto”). Tämäkin on argumentti esitetyn tulkinnan puolesta.

Kyse on toteutuneesta morfologisesta muutoksesta.

LÄHTEET

COLLAN, FAB. 1847: *Finsk språklära*. Förra delen. Formläran. Helsingfors: J. C. Frenckell & Son.

ENGLUND, ROBERT 1942: *Finsk språklära*. Heidelberg: Julius Groos Verlag.

GENETZ, ARVID 1882: *Lärobok i finska språkets grammatik*. Ljud- och Formlära samt Verslära. Helsingfors: K. E. Holms förlag.

HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

HÄKKINEN, KAISA (1994): *Agricolasta nykykieleen*. Helsinki: WSOY.

HÄMÄLÄINEN, K. 1883: *Suomenkielen muoto-oppi*. Helsinki: Tekijän kustannuksella.

IKOLA, OSMO 1991: *Nykysuomen käsikirja*. 2., uudistettu laitos. Espoo: Weilin & Göös.

KARLSSON, FRED 1974: *Centrala problem i finskans böjningsmorfologi, morfofonematik och fonologi*. Suomi 117:2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KARLSSON, FRED 1978: *Finsk grammatik*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 339. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KARLSSON, FRED 1983a: *Suomen peruskielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 378. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KARLSSON, FRED 1983b: *Suomen yleiskielen äänne- ja muotorakenne*. Helsinki: WSOY.

KARLSSON, FRED 2008. *Finnish: An Essential Grammar*. 2nd edition. London and New York: Routledge.

KARLSSON, FRED 2009a: *Finsk grammatik*. Nionde, utökade och förnyade upplagan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 339. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KARLSSON, FRED 2009b: *Suomen peruskielioppi*. Neljäs, laajennettu ja uudistettu painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 378. Helsinki: SKS.

KARLSSON, GÖRAN 1966: 'Akkusatiivi' suomen kieliopin terminä. *Virittäjä* 70 s. 16-28.

KARLSSON, GÖRAN 1978: *Finsk formlära*. Tredje utökade upplagan. Helsingfors: Söderströms.

KETTUNEN, LAURI 1936: *Suomen kielioppi*. Oppikouluille ja seminaareille. Toinen, täydennetty painos. WSOY: Helsinki.

- KOSKINEN, YRJÖ 1860: *Finska språkets satslära*. Ett försök. Åbo: J. W. Lillja.
- OJANSUU, HEIKKI 1922: *Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia*. Turun (Suomalaisen) Yliopiston julkaisuja 1:3. Turku.
- OLLINEN, J. F. (1940): *Finsk grammatik*. Del 1. Andra upplagan. Helsinki: WSOY.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: *Suomen kielioppi*. Toinen painos. Helsinki: WSOY.
- PETRAEUS, ÆSCHILLUS 1649: *Linguae Finnicae brevis institutio, Exhibens vocum flexiones per Casus, Gradus & Tempora, nec non partium indeclinabilium significationem, dictionumq; constructionem & Prosodiam, AD Usus accommodata*. Aboae: Petrus Wald.
- RENVALL, GUSTAF 1840: *Finsk språklära, Enligt den rena Vest-Finska, i Bokspråk vanliga Dialecten*. Förra delen, Finska språkets formlära. Åbo: på eget förlag hos Christ. Ludv. Hjelt.
- SAXÉN, RALF 1912: *Finsk ordböjningslära*. Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.
- SETÄLÄ, E. N. 1880: *Suomen kielen lause-oppi*. Oppikirjan koe. Helsinki: K. E. Holm'in kustannuksella.
- SETÄLÄ, E. N. 1898: *Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi*. Oppikoulua ja omin päin opiskelua varten. Otava: Helsinki.
- SETÄLÄ, E. N. – SADENIEMI, MATTI 1966: *Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi*. Oppikoulua ja omin päin opiskelua varten. Seitsemästoista, uudistettu painos. Otava: Helsinki.
- STRAHLMANN, JOHANN 1816: *Finnische Sprachlehre für Finnen und Nicht-Finnen, mit Beziehung auf die Aehnlichkeit der finnischen Sprache mit der ungarischen, und einem Anhang von finnischen Idiotismen und Vergleichung der finnischen und ungarischen Etymologie, mit einem Auszuge in diesen Sprachen verwandter Wörter*. St. Petersburg: M. S. Iversen.

VIKSTRÖM, M. W. 1832: *Försök till en finsk grammatika framställande en enda Deklination och en enda Conjugation*. Wasa: A. A. Londicer.